

AZERBAJCAN'DA VE TÜRKİYE'DE EŞ TOPONİMLER VE ONLARIN ÖNEMLİ ÖZELLİKLERİ

“COMMON TOPONYMS AND THEIRS IMPORTANT FEATURES IN AZERBAIJAN AND TURKEY”

Prof. Dr. Kara İBRAHİMOĞLU*

Özet

Araştırmanın başlıca amacı Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk halklarının yaşadığı ülkelerde varolan areal etnotoponimlerin karşılaştırılması, onların areal özelliklerinin öğrenilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Türkiye, eş toponim.

Abstract

In this paper, we studied that alike toponyms and their important features in Azerbaijan and Turkey.

Key Words: Azerbaijan, Turkey, common toponym.

İnsanın oluşup çeşitli gruplar halinde bulunduğu dönemlerde etnik mensupluk sorunları olmamış. Bu dönemde insanları genelde ilgilendiren ve zaruri olan gıda bulmak, onları yok edebilecek her türlü kuvvetlere karşı çaba göstermek alışkanlığı kazanmak, bir birine yakın alanlarda aynı etnosların (grupların) bu alana yayılmaları ile bağlı bir çok aynı toponim adlar (yer yurt adları) da oluşturuyordu. Zaman geçtikçe bu aynı adlar (eşler) daha geniş alanlarda rastlanmağa başlıyor. Tarihi veriler daha çağımızdan önce 7-8 y.y.da Türk etnoslarının Türkiye ve Azerbaycan topraklarında yaşadıklarını onaylıyor. Her iki ülkedeki toponimler

---

* Azerbaycan Milli İlimler Akademisi İ. Nesimi Adına Dilçilik İnstitüsü Bölüm Başkanı.

arasında etnos adlarının sayısı da az değildir. Onların her biri çeşitli Türk etnoslarının, özellikle, Oğuzların bu alanların ilkel sakinleri olduğunu kanıtıyor.

Bu yönden areal (yöresel) etnotoponimlerin tarihi, coğrafi, öylece de lengüistik yönden araştırılması çok önemlidir. Bu açıda yapılan araştırmalarda areal etnotoponimlerin kesin olarak hangi coğrafi mekanda yayılması, bu alanda hangi etnosların daha çok meskunlaşması, onların tarihi, göç etmesi hakta çeşitli veriler bulunabilir.

Araştırmanın başlıca amacı Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türk halklarının yaşadığı ülkelerde varolan areal etnotoponimlerin karşılaştırılması, onların areal özelliklerinin öğrenilmesidir.

Azerbaycan'da, öylece de Türkiye'de Türk dilli toplum ve kabilelerin meskunlaşması tarihi çok eskidir. Onu da belirtmemiz gerekiyor ki, Türk topraklarındaki çağdaş yer yurt adlarının %75'i taife ve taife yöneticilerinin adlarıdır.

Toponimik adların tekrarlanması ve yaygınlaşması çeşitli nedenlere bağlı olabilir. Onimlerin (adların) tekrarlanmasının önemli nedenini göçlerde görüyorlar. Fakat bununla bile areal oniminin oluşmasında diğer nedenler de vardır. Nüfusun göçü gönüllü ve zorunlu olabilir. Gönüllü göç daha çok coğrafi ve doğal ortamla bağlıdır.

Örneğin, ekin yerinin azlığı, verimsiz toprak, alanın taife üyelerine azlık etmesi, yeterince olmaması ve s. gönüllü göçün başlıca nedenleridir.

Doğal afet, savaş, göçürülme vb zorunlu göçle sonuçlanıyor.

Toponimin areallığı belli alanla kısıtlandırılabilir.¹ Diyelim ki, Azerbaycan'da etnotoponim olması verisini kesinleştirmek isteniyorsak, o zaman bir tek bu alan içinde areallık ortamının ödenilmesi denetleniyor. Diğer taraftan, Azerbaycan'da bir defa rastlanılan etnotoponimin bu alan dışında da kayda alınabilir ve onun areal etnotoponimliyini kanıtıyor. Fakat etnotoponimlerin areallık özelliklerinin tam görüntüsünü aşmak için, bir alan sınırı ile yetinmek olmaz. Her bir etnosun şekillenmesi süreci etnosun adlanması etkiliyor; bu o demektir ki,, tarihi gelişme sürecinde bir etnik adla bilinen etnos belli aşamayı geçtikten sonra diğer etnik ada sahip olabilir. Daha sonraki bir mesele bir biri ile karşılıklı ilişkisi olan etnosların topluluk oluşturmalarıdır. Bu topluluğa aynı etnosun çeşitli adları giriyor. Adların belli kısmı etnosa komşu veya onunla ilişkide olan etnoslar tarafından veriliyor. Bin senelik tarihe sahip eyalet, şehir ve köylerin adı

¹ Semedova Könül, Qerbi Azerbaycanın Türk Menşeli Areal Etnotoponimleri. Nam. Dis. Avtoreferatı, Bakı, 2004, s. 8.

tarihi gelişme sürecinde çeşitli nedenlere dayanarak hem hızlı, hem de ilk bakıştan dikkat çekmeyen, yavaş değişime uğrayabilir. Bu nedenle de her bir halkın kökenini aydınlatmak için, onun oluşumuna neden olmuş ve etnik sürecin tüm aşamalarına katılmış katkıları belli etmek gerekiyor.

Örneğin, Karkın kökenli etnotoponimleri alalım. Karkın Türk taifesinin birinin adıdır, Türkiye'nin birçok şehir ve köylerinde bu taifenin izleri vardır: Karkın Sivas'ta 8, Kara Hisar – Sahib'te 6, Saru han – Manisa'sa 5, Karasi'de 4 yerde adı geçiyor. Bundan başka Azerbaycan'ın Guba, Ağdam, Yevlah bölgelerinde, Nahçıvan Özerk Cumhuriyetinin Şerur bölgesinde ve diğer alanlarda kendi izlerini korumuştur. Bundan başka Karkın köyü Dağıstan'da, Türkmenistan'da, Özbekistan'da, Rusya'nın Karakalpak vilayetinde vardır.²

Türkiye'de Karkın etnotoponiminin arealı çok geniştir. 63 tane Karkın adlı köy vardır.

Karkın oykonimi eski Oğuzların Karkın adlı taifesinin adını koruyan yer adlarındandır.³ Ermenistan'da da birkaç Karkın köyü vardır. Şimdi bu Türk kökenli toponimik adlar tam değiştirilmiştir.

Ayrum (varyantları – Eymur, Arum, Ayrım, İmer, Eymür, İmir, Emir) eski Türk taifelerinin adıdır. Bu taife adı Türkiye'nin bir çok şehir ve köyüne yayılmıştır. Emür – Hudafendiyar'da 10, Kastamonu'da 8, Sivas'ta 7, Ankara'da 5, Kütahya'da 5, Çorum'da 4 yerde köy adı gibi kayda geçmiştir. Öylece de Azerbaycan'ın Tavuz, Gazah, Gedebe, Ağdaş ve birçok diğer bölgelerinde Eymur taifesinin adı ile bağlı bir çok köyler vardır. Bunun dışında Gürcistan, Ermenistan, Türkmenistan arazilerinde de bu taife (Eymur) adı ile bağlı coğrafi adlar vardır. Eymur coğrafi adının İmer, İmir şeklinde yaygınlaşmasını da uygun hesap ediyoruz. Bunlar “Eymur”un fonetik varyantlarıdır. Türkmenistan'da İlyalı bölgesinde oturan İmreli (varyantları; İmr, Emreli, Avrum) taife adlarının da aynı Ayrum taifesinden oluşması aydın görünmektedir. İmir antroponiminin Türk dilli arealda yaygınlaşması da gözleniliyor. Batı Azerbaycan'ın (Şimdiki Ermenistan) sahasında Ayrım – Noyenberyan ve Tumanyan bölgelerinde köy adları Büyük Ayrım – Tiflis Gubernyası'nın Borçalı gazasında köy adıdır. İmirli İrevan gubernyasının Eçmiadzin gazasında köy adı olmuş (şimdi yoktur) Küçük Kafkasya'da ve Gazah gazasında serpelemiş Ayrımlar Aşağı Ayrum, Kuşçu Ayrum, Baganis Ayrum, Polad Ayrum ve diğer kollara ayrılmışlar.⁴

Afsar – Türkiye'nin Bolu bölgesinde 17, Kastamonu'da 9, Konya'da 9, Kütahya'da 5, Ankara'da 1 köy kayda geçmiştir.

² Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана. Баку, ЭЛМ 1986.

³ Semedova Könül, Qerbi Azərbaycanın Türk Mənşəli Areal Etnotoponimləri. N. D. Bakı, 2004. s. 64.

⁴ Bak., Yusifov Y. B., Yer Adları Nece Emele Gelmişdir, *Elm ve Heyat Jurnalı*, 1963, No 10, s. 14.

Azerbaycan'da da Afşar, Ovşar, Efşar varyantlarında çeşitli alanlarda vardır. Bu taife Selçuk Oğuzlarının Avşar taifesidir. Onun adı Mahmut Kaşgari'nin ve Reşidettin'in eserlerinde, aynı zamanda Faruk Sümer'in "Oğuzlar" eserinde de geçmektedir. Sefeviler devletinin Kızılbaş taifelerinden biri de Afşarlar olmuştur. Bu toponimin Avşar varyantı Azerbaycan Cumhuriyetinin Ağcebedi bölgesinde de var. Bayram Ahmetov'a göre bu toponim bölgede yaşamış taifenin iş hayatı ile ilgilidir. Yani bu taife koyunculukla uğraşmıştır. Bizim fikrimizce bu pek inandırıcı değil.

Ovşar ve Avşar toponimlerinin temelinde duran appelyativin (kökenin) "ov" sözü olması düşüncesini öne sürenler de vardır.⁵

Güney Azerbaycan'da da Efşar/Ovşar taife adından oluşmuş Afşar (Efşarcık) etnotoponimleri kayda geçmiştir.

Bayandır – Türkiye'nin Bolu bölgesinde 6, Hamid'te 5, Hudavendiyar'da 5 yerde kayda geçmiştir. Azerbaycan'da da (Laçın, Berde, Hanlar, Mirbeşir) Bayandır taifesinin adı ile bağlı toponim, oykonim, hidronim vardır. Bayandır adının kökü eski Türk sözü olan "bay"dır ve anlamı zengin demektir. Orhon – Yenisey abidelerinde de bay sözü zengin, nimetli anlamında kullanılmıştır. "Oğuzname"de de Bayandır "çok donatımlı", "zengin" gibi açıklanmıştır.

Faruk Sümer Anadolu'da Bayandır adlı 52 oykonimin olduğunu vurgulamaktadır. O, daha sonra yazıyor ki, onlar da diğer boyların adları gibi Anadolu'nun Batı ve Orta bölgelerindedir. Bu yer adlarından başka Adana'nın Narıniye gazasının batısındaki kısmı da Bayandır adlanıyor. O zamanlar bu yörenin her hangi bir oymağın adını taşıması, çoğu hallerde orada oturanların hepsinin veya genelinin aynı adlı oymağa sahip olduğunu gösteriyor.⁶ Bayandır hakta F.Sümer kapsamlı konuştuğunu dikkate alarak biz onların ancak areal eşlerini kaydettik.

Boyat – Türkiye'nin Konya bölgesinde 7, Hudavendi – Bayad, dar – Bursa bölgesinde 4, Kara Hisar, Sahip Afyonda 4, Karasi – Balıkesir'de 4 yerde meskunlaşmışlar.

Boyat//Bayat//Bayatlılar//Sincan, Royat//Kızıltepe, Boyat//Boyatansühte//Boyatlı//Kışlak Bayat// Elbayat//Bogayat (Tanrı adı) vs. bu adın çeşitli alanlarda, o sıradan Azerbaycan'da da arealları vardır. Azerbaycan'da bayat adı ile bağlı aşağıdaki köy adları kayda alınmıştır. Ağcabedi bölgesinde Bayat köyü, Deveçi bölgesi – Sincan Bayat ve Uzun Bayat köyleri, Göyçay bölgesinde Bayat köyü, Şamahı bölgesinde Bayat köyü vs. bunun yanı sıra Şuşa ve Guba bölgesinde de Bayat köylerinin olduğu kaydediliyor.

⁵ Bak.: K, Swmedova, gösterilen eser, s. 52

⁶ Bak.: F. Sümer - Oğuzlar B. "Yazıcı",1992, s. 302-303.

Budag Budagov Boyat taifesi hakta konuşurken kaydediyor ki, Boyatlar 14-15.y.y.da Sefeviler devletinin oluşmasında aktif katılımında bulunmuşlar.⁷

A.Ahundov ise Bayatların Azerbaycan'a gelişini 19. y.y.'ın 2.yarisına ait ediyorlar. Bu taifenin adı ise ilgili Türkmenistan'daki yerlerin, örneğin Darganata, Denev, Hocambaz ve Carcon adlarını söylüyor, onların Boyat toponiminin adı ile adlandırıldığını gösteriyor.⁸

Bakı araştırmacılarımız Boyat adının kökenini çeşitli dönemlere ait ediyorlar. "12. y.y. dünyanın en büyük dilcilerinden Mahmut Kaşgarlı Boyat kabilesinin adını yazıyor ve onun Oğuz taifesinin bir kolu olduğunu gösteriyor. O, bu sözün Ağru dilinde "Ulu Tanrı" anlamı verdiğini kaydediyor. 15.y.y. Türk - Uygur şairi Yusuf Balasagunlu kendisinin ünlü "Kutadgu Bilig" eserinde Bayat adını kaydediyor. O Bayat tanrı adını yazıyor ve "Bayat adı ile sözüm başladım" diye onu zikrediyor. Doğrudur, Boyat Azerbaycanlıların geçmişte tanımadığı Tanrı adlarından biridir. Fakat bu Tanrının hangi inançla ilgili olduğu belli değil. L. Gumilov belirtiyor ki, eski Türkler (o sıradan Azeriler) doğanın sahipleri sanılan ve Yer - Su adlandırılan eren Tanrılara inanç beslemişler.

Ebülgazi Han Hiveli ise Bayatın anlamını "zengin" gibi açıklamıştır.

E. Ferzeli Boyatla ilgili yazıyor: "Boyatla ilgili eskimek anlamında boyat, boyatmak ise Bogu-Tanrıya kalma konudur. Nasıl ki "andıra kalmak" da Tanrıya kalmaktır ve "Tanrı"daki sözlerin yer değişmesinden oluşmuş "andır" (antır) sözü dünya dillerinin bir kısmında - en çok Hint - Avrupa dillerinde "Tanrı" anlamında kullanılıyor. Aslında "Boyat" Tanrı adı da "Bayat" kabile adına bağlı olmadan mevcut olmuştur. İnançlı ihtiyarlar tanrıyı böyle adlandırıyorlar: "Ey bu dünyanın sahibi: Bey-Bay da ateşli sulu yerin, dünyanın sahibine değilmiş. Ve böyle avantaj sahibi Oğuzun yaratılmasında" bir tek Tanrı olabilirdi. "Boy"dan türemiş "Bag" daha 5 bin yıl önce Şümer kaynaklarında Tanrı anlamındadır. "Bogay At" varyantında da "Bog" hisseciği de Tanrıyı temsil ediyor. "Bogoyat-Bog ata, Tanrı ata, Bog-od-Tanrı"... Boyat -Bey ata, hem de Bey ateşi "Tanrı odu" (Tanrı ateşi) gibi açıklanmıştır. /Bak., E.Ferzeli. Dede Korkut Yolu. B. 1995. s.5) Konuşma zamanının kısıtlı olması nedeniyle yukarıda belirttiğimiz görüşlere geniş açıklama vermeden geçtik. Son olarak onu söylemek istiyorum ki, 22-24 Türk taifesi onların oluşum soyağacı, tarihleriyle ilgili Faruk Sümer kendi "Oğuzlar" kitabında geniş, inandırıcı, değerli fikirler söylemiştir.

Son olarak söyleyelim ki, onomastik birimler toponim, antroponim vs. tarihi anıtlar, kitabeler değerli servet sanılıyor. Böyle bir servete yaklaşım her

⁷ Bak.: Budagov B. - Qeybullayev Q., Ermenistan'da Azerbaycan Menşeli Toponimlerin İzahlı Lüğeti, Bakı, Oğuz Eli, 1998, s. 115.

⁸ A. Ahundov, Torpağın Köksünde Tarihin İzleri, Bakı "Genclik", 1983, s. 41

zaman düzgün olmalı, onun bakımına, araştırılmasına köklenmeli, onları tarihin yadigarı gibi korumalıdır.

Onomastik leksika insanın gelişim tarihi hakta bilgi taşıdığına göre ait olduğu dilin taşıyıcısı olan halkın malı sayılmalı, içeriği ve konusuna göre uluslararası servet düzeyinde kabullenilmelidir. Bu yönden areal, onomastik birimlerin öğrenilmesi, araştırılması sonucu halkımızın tarihini ve topraklarını, eskiden meskunlaşma alanlarını belli etmekte önemli kanıtlar sunabilir.

KAYNAKLAR

- Semedova Könül, Qerbi Azərbaycanın Türk Mənşeli Areal Etnotoponimləri. Nam. Dis. Avtoreferatı, Bakı, 2004.
- Гейбуллаев Г. Топонимия Азербайджана. Баку, ЭЛМ 1986.
- Yusifov Y. B., Yer Adları Nece Emele Gelmişdir, *Elm ve Heyat Jurnalı*, 1963, No 10.
- F.Sümer, Oğuzlar B. “Yazıcı” 1992.
- Budagov B. - Qeybullayev Q., Ermenistan’da Azərbaycan Mənşeli Toponimlərin İzahlı Lüğeti, Bakı. Oğuz Eli. 1998.
- A.Ahundov, Torpağın Köksündə Tarihın İzleri. Bakı “Genclik”. 1983.